

טבלה ג'

אוניות שהגיעו בחסות קבוצות אחרות 1937-1939*

אונייה	תאריך כניסה לארץ ישראל	מספר עולים	מארגן
1. סנדו	מארס 1939	270	סוכן נסיעות
2. אסטיה	אפריל 1939	699	סוכן נסיעות
3. קרליצה מריה	מאי 1939	350	
4. אגיוס ניקולאיוס**	19.5.39	309	ד"ר ברוך קונפינו
5. לזיל	3.6.39	921	מכבי וינה
6. דימטריוס	7.6.39	244	
7. לאס פרלאס	1.7.39	370	סוכן נסיעות
8. רודניצ'ר א'***	10.8.39	305	ד"ר ברוך קונפינו
9. רודניצ'ר ב'	16.9.39	371	" "
10. רודניצ'ר ג'	14.11.39	457	" "
סה"כ		4,296	

* אבנרי; נאור; שריג, עמ' 11-13.

** אין זו אותה אגיוס ניקולאיוס של הרמן פלש בעלת אותו שם, הרשומה בטבלה של האוניות הרוויזיוניסטיות.

*** אונייה שארגן ד"ר קונפינו לאחר שמצא סוכן בשם ליקידוס שהציע להשכרה אונייה שהיתה בבעלות חברת ספנות יוונית.

טבלה ד'

סה"כ לשנים 1937-1939	מספר עולים	%
הגנה - עלייה ב'	5,307	25.21
רוויזיוניסטים	11,449	54.38
אחרים	4,296	20.41
סה"כ	21,052	100.00

בסיכומו של דבר הביאו הרוויזיוניסטים מעל למחצית העולים לפלשתינה בשנים 1937-1939. המוסד לעלייה ב' הביא רבע מהם, וגורמים אחרים, בעיקר סוכני נסיעות, הביאו לארץ קצת פחות. ב-1939 עזרו לרוויזיוניסטים עולים רבים שארגנו פעילי הצ"ח לשעבר אשר הודחו מהתנועה, ושכמה מקרים עבדו בשיתוף עם סוכני נסיעות. מתוך סך של 11,449 עולים שהביאו הרוויזיוניסטים, 4,535 הובאו בידי גורמים אלה. רשמית לא תמכה התנועה

בנסיעות אלה, אך הן היו פרי יוזמה של אנשים שכבר היו מעורבים בארגון העפלה ולאחר שהודחו כאמור מן התנועה, המשיכו את פעילויותיהם בכורח השעה.⁵²

הרוב המכריע של האוניות השתייכו לבעלי ספינות יווניים. והן אף אוישו בידי חובלים יווניים.

ספינות העפלה רבות עברו במי יוון ולעתים נתקעו הספינות או עלו על שרטון. כך למשל, בנסיעה השנייה של ה"צ'פו"⁵³ על יד כרתים, פגעה האונייה בסלע וחור ניבע בתחתיתה. הנוסעים הועברו לאונייה "קאטינה", אשר עגנה על יד האי והם הפליגו בצפיפות גדולה. קודם לכן ניסה שלמה טרכטמן להזיז באמצעות ההגה את האונייה מן הסלע, אך ככל שהמשיך לנסות, גדל החור והלך, ויותר ויותר מים חדרו לספינה. החבל שחיבר את הצ'פו לקאטינה נקרע והאונייה הראשונה טבעה, שני מלחים טבעו לאחר שקפצו למים בניסיון לסתום את החור.

בעלי הספינות הסתכנו כשהחכירו את ספינותיהם למטרות העפלה. אם נתפסו, – הסתכנו במאסר ובהחרמת ספינתם. במרסיי נפגשו אליהו גלעזר ואברהם טטבסקי מהרוויזיוניסטים עם בעל ספינה בשם מינולאקיס, אשר סיפק את האוניות "פאריטה" ו"נעמי ג'וליה".⁵⁴ בהתחלה, דרש מינולאקיס ערבות מרוטשילד, אך לבסוף הסכים לקבל כתב ערבות מהמשרד של הצ"ח בלונדון. ה"נעמי ג'וליה" הסיעה 1,300 מעפילים, ובכללם 300 חברי בית"ר. האונייה הפליגה מסולינה, רומניה. המארגנים התכוונו להסיע באונייה 1,200 בית"רים מפולין, אך 200 בלבד הספיקו להגיע לאונייה ולהציל את חייהם מידי הנאצים. כשנכנסה האונייה למפרץ חיפה, הוחלט בפיקוד האונייה ליוזם מהלך חדש, וביקשו רשות להוריד את הנוסעים.⁵⁵ השלטונות התבלבלו והרשו לנוסעים לרדת. רב החובל נאסר והואשם בהבאה בלתי-חוקית של מהגרים. במשפט הוא הוכיח שההורדה לא היתה בלתי-חוקית, הוא הביאם לחיפה, והם ביקשו רשיון לרדת, והרשיון הונפק להם. רב החובל יצא זכאי במשפט ושחרר יחד עם הספינה.

בתחילת 1939, לאחר שבמשרד העלייה של הצ"ח שררו תקוות גדולות להגדלת ההעפלה עקב ועידת פריס,⁵⁶ נסעו מווינה לקונסטנצה 151 פליטים ובכללם משפחות עם ילדים וקיבלו סיוע מגורמים מקומיים, הם עלו אח"כ על האונייה "רים".

גורנשטיין וסוכנות הנסיעות "רומניה" החכירו את האונייה "רים" והביאו אותה לקונסטנצה.⁵⁷ השלטונות הבריטיים ציינו שהיו בה 454 פליטים ויעדם: חוף עזה.

יילי פרל, שגורש מרומניה, הגיע לרודוס. שם מצא מועמדים לעלייה –

יהודים מקומיים ופליטים שמצאו שם מקלט. פרל טילפן לקורנשטיין והם סיכמו שה"רים" יעבור ברודוס וייקח עוד 200 עולים.

קבלת העולים האלה ספקה פתרון חלקי לבעיה פוליטית קשה שעמדו בפניה 118 משפחות יהודיות (350 נפש בקירוב) ברודוס.⁵⁸ ברוח חקיקה אנטישמית משנת 1936, חפצה איטליה לבטל את האזרחות האיטלקית של יהודי רודוס החדשים, שהגיעו בעיקר מתורכיה. (מאו 1923 היה האי תחת ריבונות איטלקית בהתאם לאמנת לוזאן שנחתמה באותה שנה) ליהודים האלה ניתנה ארכה לצאת את האי עד מאי 1939. מתוך 200 יהודי רודוס שהצטרפו להפלגה, כ־75 נפשות (19 משפחות) עמדו אפוא להיות מגורשים מאי.

לאחר שהאונייה "רים" הגיעה לאי רודוס והעלתה על סיפונה 200 עולים יהודים (ב־6 יולי 1939) עלתה האונייה באש והתחילה לטבוע. למזלם, היתה האונייה "פיומה" בסביבה, ומלחיה הצילו את נוסעי ה"רים" והביאום בחזרה לרודוס. השלטונות האיטלקיים שיכנו את המעפילים במחנה צבאי עד שהממשלה המרכזית החליטה על גורלם. לכמה מהנוסעים חסרו דרכונים. ולדעת הבריטים לא היה לאן לשלחם. באותה העת תמכו שלטונות איטליה בערביי ארץ ישראל ולא התירו נסיעה לארץ־ישראל. הברירה היחידה היתה לשלוח את האונייה חזרה לרומניה, אם תימצא אונייה רומנית שתסכים להעביר את הנוסעים.

עמדת איטליה הפשיסטית כלפי הערבים והרצון להיפטר מן היהודים היו הגורמים העיקריים שהובילו להחלטה לאפשר ליהודים להישאר באונייה. בהודמנות זו הועלו על הסיפון עוד 45 פליטים שהגיעו לרודוס וחיכו לגירוש. כעת חיכו לעלות ארצה 814 יהודים.

ניצולי האונייה היו במצב ירוד. הקהילה היהודית של רודוס סיפקה לפליטים עזרה ככל שיכלה, אך העזרה לא היתה מספקת.⁵⁹

שישה שבועות שהו ניצולי ה"רים" במחנה. באותו הזמן, הגיעה מארץ ישראל משלחת מצוידת בסכומי כסף, מזון וביגוד. אך מארגני המשלחת לא שמרו על החשאיות המתבקשת. וילי פרל נאסר על ידי השלטונות האיטלקים, ושימש כנראה בן־ערובה עד שהפליטים יעזבו את האי. פרל התקשר עם גורנשטיין, שחבר מוורדלאקים את האונייה "אגיוס ניקולאיוס" שזמן לא רב קודם לכן הסיעה עולים לאונייה "סלומיה" וחזרה לפיראוס. הוסכם שוורדלאקים יחזור על התרגיל שביצע אונייתו בהפלגה הקודמת – להשיט אותה בליווי סירות מפרש, ובגבולות, ממול לחוף, להעביר את הנוסעים עליהן כך שבמקרה סירות המפרש יוחרמו לא ייגרם נזק רב.

ב־20 באוגוסט 1939 שטה ה"אגיוס ניקולאיוס" עם 814 פליטים מרודוס וב־23 באוגוסט, הגיעה אל מול חוף נתניה. פטרול חופים משטרתי גילה את

האוניות, החרים שתי מפרשיות והביאן לחיפה. סירת מנוע מן האנייה אגיוס ניקולאיוס הגיעה ישר לנתניה. הצבא הבריטי הוועק לחוף, חסם את הגישה לנקודת ההורדה ואסר את המעפילים.

האוניות העצמאיות: 1940

ב־1940 מילאה יוון תפקיד מרכזי בתנועת הספינות שאורגנו על ידי גורמים עצמאיים. מזורנה, שלח ברוך קונפינו 400 עולים באונית "ליברטאד"⁶⁰. בימים אלה כשיוון היתה בציר ההעפלה, נקראו יהדות יוון והקהילות היהודיות של אתונה ושלוניקי להעניק עזרה. יהודי יוון לא איכזבו את אחיהם. המעפילים קיבלו עזרה כספית, ויהודי יוון הוסיפו "קצת משלהם" ועזרו להכין את האוניות להפלגה. "ליברטאד" עגנה באי לסבוס ונכנסה למפרץ העיר מיטליני.

בעיירה היוונית סינרי, על חוף המפרץ, קיבלו המעפילים יחס טוב וחם. היוונים השאלו להם אונייה כדי להעביר את הנוסעים מה"ליברטאד" אל החוף. הכפריים הסכימו למכור להם ירקות ופירות, ומכפר באזור בא מכונאי לתקן את המנוע.

למרות האירוח החם, לאחר שבועות של נדודים בתנאים צפופים, חלו כמה מעפילים בצפדינה ואחרים בטיפוס. שוב נתבקשה עזרה מהקהילות היהודיות של אתונה ושלוניקי. שליח נשלח למיטליני מטעם הקהילות, וזה סייע לנוסעים וסיפק להם ציוד להמשך הנסיעה.

לאחר שבועיים תוקן המנוע של ה"ליברטאד" והאונייה שטה לאורך איי הדודיקאניז, שהיו תחת כיבוש איטלקי. כשנעצרו המעפילים בתורכיה, הם לא זכו לקבלת פנים חמה, ובקושי השיגו מים. שוב נתקע המנוע, אך האונייה המשיכה לשוט בכוח המפרשים. הנסיעה נמשכה באיטיות, החום הכבד מאוד, והטיפוס התפשט במהירות. ב־18 ביולי 1940, שישה שבועות לאחר שהפליגה האונייה מזורנה, הגיעו המעפילים אל החוף שממול לזכרון יעקב.

ברטולד שטורפר, שהיה אחד מן המארגנים העצמאיים המרכזיים ב־1940, ביקר ביוון כדי לקנות אוניות. הוא דיווח לקהילות היהודיות של וינה, דנציג, ברלין, ובודפשט והזהיר אותם מפני סוכנים מפוקפקים ועודד אותם לסמוך עליו בלבד.⁶¹

שטורפר היה נציג הקהילות היהודיות של וינה, ברלין ופראג. הוא עמד בראש משרד הגירה בשם Ausschuss für Jüdische Überseetransporte (הוועד לשליחת יהודים מעבר לים), אך בפועל הוא אולץ על ידי "הצנטראלשטלה"

של אייכמן לזרו את יציאת היהודים לארץ־ישראל. בערך בפברואר 1940, מינה אותו הגסטאפו להיות הנציב המנהלי לכל המשלוחים הבלתי־גאליים.⁶² מאבגרינוס, בעל חברת אוניות, הוא קנה שלוש אוניות: ה"אטלנטיק", ה"פסיפיק", וה"מילוס", אשר הביאו לפי סדר שמותיהן 1,800, 1,000, ו־700 מהגרים. ביולי 1940 עברו האוניות מפיראוס לנמל טולמצה שברומניה.

הן הפליגו תחת דגל פנאמי.⁶³ ואולם רק בחודש ספטמבר הפליגו האוניות. כשהגיעה ה"פסיפיק" לחיפה ב־1 נובמבר 1940, הוצב משמר משטרה באונייה.⁶⁴ ב־4 בנובמבר הועברו הנוסעים ב"פסיפיק" ל"פטרירה", יחד עם 130 אנשים מה"אטלנטיק". יותר מ־200 איש טבעו בפיצוץ ה"פטרירה" שביצעו חברי ההגנה כדי למנוע את יציאת האונייה חזרה ליס. הניצולים קיבלו רשות להישאר בפלשתינה. יתר הנוסעים מן ה"אטלנטיק" גורשו למאוריציוס.⁶⁵

הצלת יהודי יוון במלחמת העולם השנייה

בשנתה הראשונה של המלחמה עדיין היה אפשר לשלוח ספינות ביס־התיכון, ואולם עם כניסת איטליה למלחמה ביוני 1940, וקביעת יס־התיכון כשטח קרב עם האויב צומצמה מאוד האפשרות הזאת. שנה אחר כך והחל מיוני 1941 נחשב הים התיכון כ"שטח מריבה חסומה", והוא הפך לאזור קרב של הציים הלוחמים, כל אחד מהם מצויד בציוד חדיש שנועד לזוהות כל תנועה ימית, וצי של צוללות נושאות פגזים, המוכנות לירות בכל ספינה חשודה בדרך. בנסיבות אלה מצאו הפליטים היהודים את עצמם בתור פיונים כשהם מאוימים על ידי כוחות ימיים שונים.⁶⁶ זה היה המצב עד אוגוסט 1944. ואולם ממשלות של מדינות שונות התעלמו מתנועת הספינות מיוון, תורכיה ואיטליה כלפי חופי פלשתינה. רק בארץ ישראל נתקלו הספינות במחסומים בריטיים. אף על פי כן התגברו כמה מהן על המכשולים והגיעו בשלום לחוף "המובטח".

יש לציין שבתחילת מלחמת העולם השנייה, קודם הכיבוש הגרמני, היו אורחי יוון בעדיפות נמוכה לקבלת ויזות מעבר מתורכיה לפלשתינה.⁶⁷ אף על פי כן רבים הצליחו לחמוק. בין 1939 ל־1945 עברו כ־40,000 עולים פליטי אירופה דרך איסטנבול מתוך סך של 81,000 עולים לגאליים ובלתי־גאליים שעלו לארץ ישראל בשנים אלה. משם הגיעו העולים לפלשתינה ברכבת שנסעה דרך חאלב, סוריה.⁶⁸

לקראת סוף 1940 ביקשו התנועות החלוציות בפלשתינה, אשר המשיכו לשמור על קשר הדוק עם חבריהן באירופה, מהנהלת הסוכנות היהודית להקים

באיסטנבול נציגות של תנועותיהן כדי לשמור על קשר עם חבריהן בשטחים הכבושים ע"י הנאצים. ב־1941 מונתה לעניין זה משלחת שהורכבה מנציגי כל הזרמים הפוליטיים בתנועה הציונית.⁶⁹

בדיווח לוועד הפועל של ההסתדרות לאחר שובו מאיסטנבול באוקטובר 1943, ביקר טדי קולק את תיפקודו של המשרד באיסטנבול והעיר שכמה מהשליחים לא היו מתאימים לתפקידם, לא שמרו על סודיות ולא בכל התנועות חונכו האנשים במידה הראויה לסכנה ולהקרבה שתפקידם מחייב. קולק סבר שדי בארבעה או חמישה אנשים כדי לבצע את העבודה, והמליץ להחזיר שליחים הביתה כדי שלא יפריעו.⁷⁰

מ־1943 עבדו במשלחת שמומנה ע"י הסוכנות היהודית וההסתדרות, מנחם בדר, וניה פומרנץ, ושינד (שהחליף אז את יחיאל).

מתוך ה־740,000 לירות ארץ-ישראליות שנתרמו בידי היישוב, הגוי'נט וקהילות העולם החופשי, ושנועדו למטרות הצלה, רק 8,275 לירות הוקצבו להצלה מיוון. סך זה שולם לפרטיונים היוונים עבור הצלת היהודים. על כל יהודי יווני שניצל, שילם המשרד באיסטנבול לירה סטרלינג זהב אחת.⁷¹ העזרה שהושיט היישוב ליהודי אתונה היתה העזרה הרצינית הראשונה שהם זכו לה.

מאיסטנבול היה קל יותר לקבל מידע על נעשה בשטחי הכיבוש הנאצי, והמשלחת ניסתה ללמוד על המתרחש בקהילה אחת על פי אירועים שקרו בקהילה האחרת. דוגמה לכך היא הניסיון ללמוד מן המשא והמתן שהתקיים בין יהודי סלובקיה ובין הקצין הגרמני וצלסני בקיץ 1942, על גורל יהדות יוון.⁷²

כשהגיע מנחם בדר לאיסטנבול ב־1943 הוא התקבל בהסתייגות ועורר את חשדות המשטרה. רוב הזמן היו אנשי הצוות תקועים ללא מעשה בגלל העדר כספים ואמצעים. כשנוצרו כבר הזדמנויות לתעסוקה, בדרך כלל הן לא נוצלו כראוי. למשלחת גם לא היתה סמכות להתחייב מעבר לגבולות האמצעים שעמדו לרשותם.

ב־10 במארס 1943, בוטל גירוש יהודי בולגריה והם הוכנסו למחנות מיוחדים, ואולם יהודי תראקיה ומקדוניה אזורים שסופחו לבולגריה לאחר הכיבוש הגרמני של יוגוסלביה ויוון, לא ניצלו ממסע ההשמדה והם נשלחו לטרבלינקה. פרטים אלה הגיעו למוסד בעת ביקורו של אליעזר קפלן באיסטנבול ב־1943. משימתו היתה לשאת ולתת עם הבריטים ועם התורכים, ולכרוך יותר מקרוב את האפשרויות לעזרה והצלה.⁷³

יהודי תראקיה נאסרו כלילה שבין ה־3 וה־4 במארס 1943. קודם לכן, מתחילת הכיבוש הבולגרי, נסגר האזור הרמטית ולא נודע דבר על הנעשה בו.

ב־1942 ובחורף 1943, קיבל המשרד באיסטנבול לעתים קרובות, ידיעות על מצב היהודים בשטחי כביבוש הגרמני, אך אנשי המשרד למדו על גירוש יהודי תראקיה רק שבועיים לאחר שהחל, כשהיהודים היו בדרך לטרבלניקה וחלקם כבר לא היו בין החיים.

לאנשי המשרד באיסטנבול לא היה ניסיון ב"דרכי" ניהול עניינים בתורכיה והם התקשו להשיג כספים. קפלן קיבל מיהודי מצרי סכום מסוים בעת שנשא ונתן עם קייסי, הנציג הבריטי למוה"ת. הכסף נועד להבטיח את הסתעם של ילדי עליית הנוער מארצות הבלקן. ללא "בקשיש" לא היה סיכוי להזיז דברים.⁷⁴

הרב יצחק מולכו עשה מאמצים רבים להצלת יהודי יוון בשואה. בחסות ועד ההצלה של הסוכנות היהודית עמד לנסוע לאיסטנבול כדי ללמוד מקרוב על מצב יהודי יוון ולמצוא פתרונות לבעיותיהם. יהודי יוגוסלביה כבר שלחו או נציג לאיסטנבול אך לדאבונו, לא התממשה הנסיעה למרות ההבטחות ולמרות הבקשות הרבות מצד גורמים ציבוריים ופרטיים שונים. חילופי מכתבים שנמשכו מ־9 בנובמבר 1943 עד אוגוסט 1944 מעידים על הסתייגויות קטנטנות ונסיונות לסכל את הנסיעה מצד פקידי הסוכנות היהודית ואלה בלמו מאמצים ניכרים שעשו יהודים יוונים מודאגים לקדם את הצלתם של אלפי יהודים יוונים.⁷⁵

מתחילת המלחמה עד סוף 1943, היתה זו מחלקת המדינה של הממשלה האמריקאית שארגנה את הפעילות לעזרת הפליטים. לגוף זה היה קשר עם ארגונים יהודים ועם יחידים שהעלו בפניו את גורל הפליטים היהודים. מחלקת המדינה תמכה בהחלטות ועידת ברמודה: דהיינו, העזרה לפליטים מיועדת לפליטים באשר הם ולא דווקא לפליטים יהודים והיא תבוצע תוך התחשבות במגבלות שמציבה המלחמה. עמדתה תוגבל לפעולת הוועד הבין־ממשלתי לפליטים שהוקם בעקבות ועידת אויאן ב־1938, ורק לפיה תושט עזרה לפליטים בעלי נתינות של ארצות האויב. עקב עמדתה זו לא נעשתה כל פעולה לעזרת פליטים יהודיים בתגובה לתזכירים ושיחות עם סטפן וייז ונחום גולדמן, שנעשו בשם הקונגרס היהודי העולמי והסוכנות היהודית.⁷⁶

באתונה, היה דמסקינוס הארכיבישוף של יוון, בעל הסמכות הגבוהה ביותר של הכנסייה האורתודוקסית היוונית.⁷⁷ ראשי הכנסייה היוונית האורתודוקסית היו שותפים למאבק נגד שלטון הכובש הנאצי. הכנסייה סייעה ליהודים להסתתר, לקבל מזון ואפילו לברוח במידת הצורך. לאחר שכ־98% מיהודי שלוניקי, גורשו למחנות ההשמדה בפולין החליטו יהודי אתונה שגורלם יהיה שונה. כ־10,000 יהודים ניצלו בדרכים שונות ביוון, בעיקר בדרום, הרוב הסתתרו באזור אתונה. 2,000 הצטרפו אל הפרטיזנים בהרים או התלוו

אליהם. 1,500 עד 2,000 נוספים היגרו לפלשתינה בעלייה בלתי-לגאלית דרך תורכיה. הפטריארך דמסקינוס עזר ליהודים להתחבא, סייע להם להתנצר באופן פיקטיבי, ועמד פומבית להגנתם מול כוונות הגרמנים ותכניותיהם. הוא לא חשש להרגיז את הנאצים או לסכן את עצמו. גם משהושם במעצר בית על ידי הגרמנים, הוא נקט צעדים פוליטיים ומוסריים נגד הנאצים וניסה ככל יכולתו לעזור ליהודים. עזרתו ליהודים והעידוד שעודד את אחיו הנוצרים לעזור להם, האריך את הזמן שעמד לרשות היהודים להסתתר ולמצוא מקלט זמני קודם שיצאו מיוון בסירות דיג לתורכיה ומשם לפלשתינה.

כאמור בין 1,500 ל-2,000 יהודים ברחו מיוון והגיעו לפלשתינה בשנות הכיבוש הגרמני מאפריל 1941 עד אוקטובר 1944.⁷⁸ בהתחלה, היה כל התהליך בלתי חוקי. יהודי היה בורח ברכבת מהאזור הגרמני במקדוניה, נכנס לאזור האיטלקי בדרום יוון ומגיע לאתונה. הוא היה יוצא מהאזור האיטלקי בסירת דיג או בספינה צבאית אנגלית או יוונית מאתונה או מכפר בחופי אטיקה, ומגיע לתורכיה. כשהגרמנים החליפו את האיטלקים ביוון התחתונה, דרש המפקד הגרמני באתונה סטרופ (מפקד גיטו ורשה לשעבר, שפיקד על הרס הגיטו), את רשימת חברי הקהילה היהודית ואת כתובותיהם. בעידוד א.ל.א.ס. - אי.א.ס. (התנועה הפרטיונית הקומוניסטית לשחרור לאומי של יוון) השמיד הרב של אתונה, אליאס ברזילי, את הרשימות והועבר להריים. לפני צאתו, עודד הרב את חברי הקהילה לברוח מאתונה ולהסתתר.

לנוכח כמה אירועים במלחמה, השתנתה המדיניות הבריטית כלפי ההעפלה. לאחר פיצוץ האונייה "סטרומה" ב-24.2.1942, ולחץ ארגונים יהודיים ובתוכם הסוכנות היהודית, קיבלה השגרירות הבריטית באנקרה הוראה מלונדון להנפיק ויזה לפלשתינה לכל יהודי שמסוגל להגיע לחופי תורכיה בכוחות עצמו.⁷⁹

כבר באוקטובר 1943 התחיל "אי.א.ס." להבריח יהודים יוונים דרך אוויה לתורכיה. התנאים היה שכל יהודי אמיד נדרש לעזור לשני יהודים עניים. בשלהי 1943 ציין מנחם בדר ש-280 יהודים כבר הגיעו לתורכיה, שלוש קבוצות נוספות היו בדרך ועוד 600 יהודים המתינו לאורך החוף האיגאי היווני לספינות שתסענה אותם לתורכיה.⁸⁰

קפטן תומאס היה האחראי מטעם תנועת הפרטיונים א.ל.א.ס., לתנועת הספינות. בספטמבר 1943 שכנע סגנו יאניס קוקלומאטיס, את אסתר בן-מאיר, תושבת פיראוס, לספק לו שמות וכתובות של יהודים אשר היו מוכנים להפליג לתורכיה. תפקידה היה לשכנע את יהודי אתונה להצטרף להפלגה שיצאה לפחות פעם בחודש, תחת פיקודו של קפטן תומאס, בכל נסיעה השתתפו 40 אנשים. מחציתם יהודים, בשתי אוניות אשר מסיבות

בסחונות לא יצאו מאווייה ברוֹמנית. בספטמבר 1944, הצטרפה אסתר בעצמה להפלגה, מסיבות שאינן ידועות לא הגיעה הספינה לייעדה, ועד היום לא ידוע מה עלה בגורל נוסעיה.⁸¹

ב־12 באוגוסט 1943, קיבל בדר מכתב מהקהילה היהודית של אתונה וזו הודיעה לו שהרב ברזילי נקרא על ידי השלטונות הגרמנים, ונמסר לו שגורל יהודי אתונה יהיה כגורל יהודי שלוניקי.⁸² עד כה לא נתגלו מסמכים מאותו הזמן המתעדים את פעילות המוסד בקשר להעפלה מיוון דרך תורכיה, ואפשר להסיק מכך שעד סוף 1943, לא היה המוסד ערוך למשימה זו. לאחר שהרב ברזילי אותת ליהודים שהיו באזור אתונה לברוח, החלו היהודים לברוח. היהודים שברחו מחצי האי אוויה דרך הים לתורכיה מספטמבר 1943 עד דצמבר 1943, עשו זאת בכוחות עצמם, ובסיוע של יוונים בעלי ספינות דיג פרטיות.

בספטמבר 1943, התקשרו שליחי המוסד באיסטנבול עם בני ארקדי, יהודי מאיזמיר, שהציע למכור להם ספינה בת שמונה טון המסוגלת להוביל 10-20 נוסעים מחוף לחוף.⁸³ הספינה היתה נחוצה לארבע הפלגות בחודש. שאול אביגור הופיע לראשונה לפני כל מבצע כדי לבחון את הסיכויים להבריה בהצלחה פליטים מחוץ ליוון בעזרת הפרטיזנים, ולברוק את מידת העזרה שיכולים יהודי איזמיר להושיט לפליטים עד שיוכלו להמשיך את מסעם לארץ ישראל. דרך נשיא הקהילה היהודית באיזמיר, שבתאי שאלתיאל, הכיר אביגור איש עסקים עשיר בשם רפאל ברקי, שברח מאיזמיר לאתונה לאחר כניסת הצבא התורכי ושב לאיזמיר עקב האיום הגרמני על יוון. רפאל ברקי שמר על קשר עם אחיו המבוגר סלומון, שנשאר באתונה. באמצעות הפרטיזנים שלה רפאל לאחיו מזון, תרופות ובגדים כדי שייחלקם לעניים באתונה. אביגור הציע לרפאל ברקי להבריח יהודים יוונים לאזור וכאשר יגיעו לחוף התורכי, ידאגו שליחי המוסד לספק להם מסמכים לשלוח אותם לארץ ישראל. ברקי הפגיש את אביגור עם קפטן תומאס. והשניים הסכימו על תכנית להסיע יהודים עד לג'שמה שבחוף התורכי.

הנסיעה הראשונה לא היתה מוצלחת: ב־18 בדצמבר 1943, נעלמה האונייה בים ועליה 19 אנשים. פשטו שמועות שכמה מחברי הקבוצה נראו בחאלב, סוריה, ושהאונייה טבעה וכמה מנוסעיה ניצלו. אך ההעברות הבאות הצליחו יותר. קפטן תומאס ירש את תפקיד המארגן באתונה וקפטן יאן פיקד על הנסיעות בין שני החופים. המוסד אף קנה שתי סירות להשלים את השתיים שהפרטיזנים הפעילו להעברת היהודים.

הקשר עם א.ל.א.ס. נמשך, ובאפריל 1944, פגש משה אגמי, נציג המוסד בג'שמה, את נציגי א.ל.א.ס. בדרכם חזרה ממצרים ליוון. הוא הציג את עצמו

כנציג ההסתדרות, והביע את נכונות אירגונו לעזור להם בלחימה נגד הגרמנים והביע תקוות לסולידריות דו-צדדית בקרב כל הלוחמים בנאציזם. הוא ביקש עזרה מ-א.ל.א.ס. בשלושה תחומים: 1. העברת יהודים מאתונה לייעדים שונים ולאוויה; 2. עזרה ליהודים הכלואים במחנה חיידארי באתונה ואיסוף ידיעות על היעד שאליו שולחים אותם הגרמנים; 3. הצבת שליח (של המוסד) ביוון שיעסוק שם בהצלת יהודים.

כאות תודה על מאמציהם, שלחה ההסתדרות ל- E.A.M. (האגף הפוליטי של תנועת המחתרת השמאלית ביוון) שני מכתבי תודה, 250 זוגות נעליים צבאיות, ו-75 לירות סטרלינג.⁸⁴

פעולות הצלה של ספנים יוונים ברומניה בזמן השואה

כבר בשלהי שנות השלושים נעזרה תנועת ההעפלה בספנים יוונים שישבו ברומניה, ביניהם מר אנדרוניקוס, הבעלים היווני של האונייה "ליזל" שהביאה לארץ ב-3.6.1939 יותר מ-1,000 פליטים.⁸⁵ או יאן פנדליס, שסייע למפעל ההעפלה. כותב אהוד אבריאלי:

"עם כניסתה של רומניה למלחמה נאלצו נציגי "המוסד" לעזוב את שטחה. עד אז, סיפר דני (שניר -י.כ.) קיימו בבוקרשט מגע עם "השמן" - ינאקי פנדליס, היווני בוגר אוקספורד. פנדליס הציג עצמו כבעל אוניות, אך ההוכחה היחידה להיותו כזה היה הידע המופלא שלו בענייני ספנות (ידע כזה היה לו גם בתחומים אחרים) ונכונותו התמידית לנסות ולהשיג אניות להובלת יהודים - בכספם של אחרים, כמובן. אלא שפנדליס לא העניק ל"מוסד" זכות בלעדית על יזמתו הדינמית ועל מגעיו שלא יסולאו בפז, ועבד גם עם גופים אחרים שארגנו עלייה בלתי-ליגאלית מרומניה. החשוב בין אלה היה הצוות הרוויזיוניסטי, בהנהגתו של אויגן מייסנר - אדם אמיץ וישר ובעל חוש פוליטי מפותח.

בתחילת המלחמה, כאשר יהדות רומניה הרגישה את עצמה פתאום מנותקת ועוזבה לנפשה, קיבל מייסנר החלטה נועזת. כדוגמת הנאצים אסרו השלטונות הרומניים כל פעילות ציבורית יהודית: ארגונים נצטוו להתפרק, הוטל איסור חמור על כינוסים, וגם אסיפות קטנות הוכרזו כבלתי חוקיות - כל זאת במגמה למנוע צורה כלשהי של חיי ציבור מאורגנים. מייסנר, שהיה יושב ראש ועדת ההגירה של "ההסתדרות הציונית החדשה", החליט לא לחסל את הוועדה אך הוסיף לקיים מגע עם חברי הוועדה ועם פנדליס, והצליח להעביר תמיכה לחברי ארגונו ולהקל על גורלם המר.

מתוך יחס הוגן לקהילה היהודית כולה, ללא התחשבות בהשתייכות פוליטית, שמר מייסנר גם על מגעיו עם נציגי ההסתדרות הציונית. בראש המשרד הארצישראלי ברומניה עמד ליאו אנצר, אך נבצר ממנו לפעול, שכן השלטונות הרומניים השגידו בשבע עיניים עליו ועל כל מי שניסה לבוא במגע אתו. אנצר היה מוכר להם כנציגן הראשי של ההסתדרות הציונית ושל הסוכנות היהודית השנואה עליהם. על אף הפיקוח הזה הצליח מייסנר לשתף את נציגו זה של רוב רובו של הציבור הציוני של רומניה במידע על תקוותיו ועל צפיותיו.

בראשית קיץ 1943, כאשר התעורר פנדליס לפעול הודות לתחושתו החדה, התארגן שיתוף פעולה משולש: חיווני בוגר אוקספורד, הרוויזיוניסט במחתרת וראש המשרד הארצישראלי נטול המשרד וחופש התנועה.⁸⁶

פנדליס, שבעבר הרוויח בסך רב משליחי המוסד והצ"ח, הביא בשלהי 1940 לקונסטאנצה אסדת-בקר בנפח של 180 טון בשם "מקדוניה", האסדה שטה בדנובה, אך לא היה לה רשיון ואף לא היתה ראויה להפליג בים. הוא הציע את האסדה לכמה עסקנים רוויזיוניסטים בבוקרשט והם הסכימו לחכור אותה. בחבורה זו היו פעילי התנועה - מייסנר, אריאל, לאז'רנו וגברת גוטמן-בונסקו. הם יסדו חברת-נסיעות והחלו לרשום מועמדים לנסיעה. אף שאספו כשלושים מיליון לי לא קיימו את הבטחותיהם והכריזו על פשיטת רגל. היהודים המרומים דרשו את כספם בחזרה, אך לא נענו. הם הגישו תביעה משפטית, כפי שהעיד ברתולד שטורפר במכתב לממונים עליו ב-17 במרס 1941.⁸⁷

כשפלשה גרמניה לבריה"מ הצטרפה אליה רומניה כנקמה על כיבוש בסראביה וצפון בוקובינה בידי בריה"מ, הרוסים הפציצו את ערי רומניה ואנשי "משמר הברזל" הרומני העלילו על היהודים שריגלו לטובת הרוסים וסימנו למטוסי חיל אוויר הרוסי היכן להפציץ. הרומנים הענישו את היהודים עונשים קולקטיביים כבדים. אלפי יהודים נשלחו למחנות ריכוז ורבבות גויסו לעבודות כפייה, ב-11.7.1941 רצחו חיילים רומנים 7,800 יהודים בכיכר העיר יאסו. בקהילות יהודיות אחרות, התפרעו כוחות "משמר הברזל" ורצחו אלפי יהודים.

כתב אבנרי:

"בהלה איומה אחזה ביהודי רומניה. רבים נהרו לקונסטאנצה, בתקווה למצוא שם כלי-שיט כלשהו ולהימלט. אותם יהודים שהגישו תביעה נגד חבורת הרוויזיוניסטים לא העלו דבר, שכן לאחר פרוץ המלחמה חדלו לטפל בתיק הזה. ינאקי פנדליס, שאסדתו היתה בקונסטאנצה, לא רצה לוותר על

הרווח הצפוי, בשיתוף עם אחר מידידיו, דאדריאנו, החל לרשום מחדש מועמדים להפלגה קרובה. לאלה שנרשמו קודם נתן הנחה ורשום שוב, ולהם ולמועמדים החדשים הנפיק תעודת-מסע בחתימתו בשם "קומיטטול עלייה", כלומר – "ועדת העלייה". פנדליס הבטיח לנרשמים כי ההפלגה תהיה עד איסטנבול, שם יעלו ברכבת לארץ-ישראל עם סרטיפיקטים, שכן לסוכנות היהודית יש סרטיפיקטים לא מגוצלים והיא אינה יודעת מה לעשות בהם. "769 יהודים, גברים, נשים וטף, נרשמו אצל פנדליס להפלגה באנייה ששמה הוסב ל"סטרומה" והניפה דגל פנאמה. העולים התרכזו בנמל קונסטאנצה ב-11 בדצמבר 1941 ולמחרת עלו על האונייה. הם היו מופתעים ונדהמים – האסדה היתה באורך 16 מטר וברוחב 6 מטר, צחנת גללי הבקר לא פגה ממנה, לא היו בה שום סידורים למטבח ולשירותים, ואין צריך לומר שלא היה שם מקום להסתדר ללינת לילה. צפופים ודחוקים וללא כל ידיעה כמה מזון ומים וכמה תרופות הוכנו לדרך, ואם יש בה עזרה רפואית כלשהי, היו מוכנים להפליג, ואף חשו מאושרים לנטוש את האדמה שספגה דם יהודי רב. בעת עלייתם על האנייה ערכו פקידי המכס בדיקות מדוקדקות ושדדו ממרבית הנוסעים חפצי-ערך וכסף, ולא משכו ידם גם מבגדים וכלי מיטה. הם נטלו את תעודות הנוסעים קרעו אותן לעיניהם, לאמור: הדרך היא חד-סטרית, אל הים, ואין חזרה".⁸⁸

לדאבונגו, הסתיימה הפרשה באסון. 765 נוסעי האונייה ניספו בפיצוץ שארע בה כשהיתה כמה ק"מ מן החוף. הניצול היחיד, דוד סטוליאר, סיפר ש"ניתן היה לתקן את המנוע תוך שלושה ימים, אלא שפנדליס ושותפיו שיחדו את המכונאים כדי שייחדו את התיקון ככל האפשר, מתוך מחשבה שהשלטונות התורכיים יגיעו למסקנה שאין המנוע ניתן לתיקון ויעבירו את הנוסעים ליבשה, ואז יחזירו הבעלים את "סטרומה" לרומניה כדי שתצא להפלגה שנייה. ואולם, השלטונות התורכיים ציוו על הקברניט להפליג, בלי להתעניין אם המנוע תוקן או לא..."⁸⁹

פנדליס החכיר למוסד גם את שתי האוניות "מאריצה" ו"מילכה".⁹⁰ בין מארס 1944 לבין אוגוסט 1944, עשתה כל אחת משתי האוניות שתי העברות של עולים. יותר מאלף עולים הובאו לאיסטנבול ומשם הגיעו לארץ ישראל הרכבת.

בצל הפגזות הרוסים ברומניה, הפגזות שסיכנו את חיי האזרחים, היה צורך לפנות כמה שיותר יהודים. מרשל אנטונסקו עמד בתוקף בהחלטתו להתיר ליהודים לצאת מרומניה וספינות מלחמה גרמניות הובילו את ה"מילכה" דרך שדות המוקשים. השלטונות התורכיים לא ראו בעין יפה את כניסתם של 239 מעפילי ה"מילכה" לאיסטנבול ב-30.3.1944. ממשלת תורכיה התנגדה

שהמעפילים יירדו ויסעו על אדמתה להמשך הדרך. לאחר פנייה של חיים ברלס לפקיד משרד החוץ התורכי בשם קמיל עזיז הסכים המפקד לתת לעולים אשרות מעבר, אך הדרגים שמעליו ביטלו את האישור. לאחר מכן פנה ברלס לאלפרד מבי, פקיד בצירות בריטניה באנקרה, וביקש שיפעל למען הפליטים. הדיפלומט הבריטי פנה למשרד החוץ התורכי אך גם הוא קיבל תשובה שלילית. מבי פנה לאירה הירשמן, שגרירו המיוחד של נשיא ארה"ב רוזוולט לענייני אירופה, והירשמן הפעיל את שגריר ארצו שטיינהרד. בעקבות זה נפגש השגריר עם שר החוץ התורכי מנמנסיוגלו, שמסר לו תשובה שלילית ומתחמקת. לבסוף, ניתן אישור חד פעמי. שר החוץ התורכי הזהיר שבעתיד אוניות שתגענה ללא היתרי תשלחנה בחזרה.

בימים אלה שוב עמדה "מילכה" להפליג מקונסטאנצה, למרות הוזהרת שר החוץ התורכי. מרכז המוסד בארץ החליט להמר על שליחת אונייה זו מתוך ניסיון להציל כמה נפשות שאפשר. היתה גם כוונה להוכיח לתורכים שהרתעתם אינה משפיעה. זמן קצר לאחר מכן הגיעה האונייה ללא הפרעה מצד הגרמנים. כשביקש הציר הבריטי משר החוץ התורכי לאשר שוב את ירידת העולים ליבשה ואת המשך דרכם לארץ ישראל, התרגז עליו השר והאשים את הציר הבריטי בעזרה לפעולות בלתי לגאליות. הוא מסר לו שידוע למשטרה שההתארגנות לפעילות זו מתוכננת על אדמת תורכיה, והוסיף שבכוונתו לנקוט פעולות חמורות נגד האנשים האלה ולהרוס את המנגנון שלהם. באותו מועד עדיין לא נמסרה לממשלת תורכיה החלטת הקבינט הבריטי מקיץ 1943 שהבטיחה לתת אשרות כניסה לארץ לכל פליט שיגיע בכוחות עצמו לתורכיה. אי מסירת החלטה זו הקשתה על הפליטים היהודים ונמנעה הזרמה גדולה של פליטים לתורכיה כדי שלא לחרוג ממכסת 5,000 הסרטיפיקטים שהוקצבו על פי מדיניות הספר הלבן.

העברת הפליטים נמשכה למרות איומי שר החוץ התורכי. התקיים משא ומתן עם פנדליס על חכירת האוניות "ויטא" שתסיע עולים מבולגריה, ו"סמירנה", אך בסופו של דבר לא נמצא המימון לזה. לקראת ההפלגה הנוספת, היתה ה"מילכה" זקוקה לתיקונים. עם התקרבות הרוסים לרומניה וההפצצות שלהם על קונסטאנצה, נאלצו השליחים להסכים להעלאת המחיר שדרש פנדליס.

לאחר הפלגת ה"מילכה" מקונסטאנצה ב־24.4.1944 הפסיקה הממשלה התורכית להתנגד למתן היתרי עגינה, ואף סיפקה לפליטים קרונות מיוחדים ברכבת שהובילה אותם עד חאלב, סוריה. התורכים היו ערים לתבוסתה הקרובה של גרמניה ולא רצו להתנגד לפעולה שבריטניה וארה"ב תמכו בה.

בסופו של דבר הודיעה בריטניה לתורכיה על החלטתה והצירות הבריטית באנקרה קיבלה הוראה לחלק אשרות כניסה לארץ ישראל לכל פליט שמגיע לתורכיה. בעקבות כך, הצליחו ה"מארציה ב'" וה"מילכה ב'" לבצע את משימותיהן בהביאו מרומניה מעפילים נוספים לאיסטנבול.

1945-1947

לאחר השואה, נעשתה יוון עבור המוסד מרכז לקניית ספינות ותיקונן. מיוון עצמה, יצאו בין 1945 ל-1946 ארבע ספינות של ניצולי שואה יוונים. לאתונה נשלח צוות מנוסה וגדול יחסית.

אהוד אבריאל נשלח ליוון לאחר ששב לפלשתינה מאיסטנבול.⁹¹ לוי שוורץ חזר ליוון יחד עם יעקב צור (צ'רנוביץ) כחלק ממשלחת של "מגן דוד אדום".⁹² 30 אנשים, רובם צוות רפואי, היו פעילים בחסות אונר"א בעזרה לניצולים ובאירגון מעפילים להפלגות. עם האנשים הפעילים ביותר בארגון ההעפלה מיוון נמנו שאר ישוב אורי (שאריק) מקיבוץ בית השיטה ופייגל וינדרוויז מקיבוץ שפיים. שניים אלה עזרו לשוורץ לתכנן את ההפלגות. לקראת סוף 1945 הגיע לאתונה יאני אבידוב להחליף את שוורץ כמרכז האחראי מטעם המוסד במקום. משה פרלמן, קצין עיתונות בצבא הבריטי, תרם רבות למאמץ. הוא הברית מכונת איתות "מורס קוד" עבורם מפלשתינה ליוון, השיג מזון למעפילים ממחסנים של הצבא הבריטי, ועזר להשיג מוצרים טכניים שונים. בנימין ירושלמי עזר מאוחר יותר לרכוש אוניות. מתחילת תקופה זו, היה גאגאניס - "הברווז", סוכן האוניות שהציע את שירותיו למוסד.

שלושה מחנות הכשרה נוסדו באזור אתונה כדי להכין את המעפילים להפלגות ולהוות מרכזי הכשרה חינוכית וחקלאית. הנוער היווני למד עברית, למד שירים עבריים, עבד קצת בחקלאות והכין את עצמו להפלגה. הספינה הראשונה - "גבריאלה" - יצאה ב-9 בספטמבר 1945 ועל סיפונה 40 נוסעים.⁹³ יצחק אלשיך, יהודי יווני לשעבר, היה רב החובל של האונייה. הספינה השנייה "ברל קצנלסון", בפיקודם של קיפי קפלן ושמואל ינאי⁹⁴ [שניהם פקדו על הספינות "ברל קצנלסון", "חביבה רייק" ו"הנרייטה סולד"] הפליגה מסוניון ב-22 בנובמבר 1945 ועליה 211 בני נוער. האונייה נתפסה על ידי הבריטים כשהגיעה אל מול החוף של קיבוץ שפיים. הצוות הארץ ישראלי של האונייה הספיק לברוח יחד עם כמה מהנוסעים. שאר הנוסעים נעצרו וישבו זמן קצר במאסר במחנה עתלית.

הספינה הבאה שיצאה מיוון, ה"חביבה רייק", כללה צעירים יהודים רבים אשר נלחמו לצד הפרטיזנים היוונים וברחו ממנה בזמן מלחמת האזרחים. כלוחמים עם הפרטיזנים, שהיו מזוהים עם E.A.M. - E.L.A.S., בעלי ההשקפה השמאלנית ומודרכים על ידי התנועה הקומוניסטית, נרדפו צעירים אלה בידי הממשלה המלוכנית הימנית והכוחות הבריטים אשר שלטו ביוון. ביוני 1946, יצאו מיוון לפלשתינה 462 מעפילים. באונייה היו גם 80-70 צעירים מהונגריה אשר הגיעו ליוון דרך יוגוסלביה.⁹⁵ האונייה הגיעה אל חוף קיסריה והתקשתה להוריד את הנוסעים. לאחר ששמואל ינאי החליט לחזור לים, הקיפו הבריטים את האונייה והכריחו אותה להפליג לחיפה. שם הובאו הנוסעים למאסר בעתלית. חברי הצוות הערמומיים הצליחו לברוח מיד לאחר בואם למחנה, אך המעפילים נשארו שם ושוחררו במהלך הזמן.

באוגוסט 1946 יצאה מיוון "הנרייטה סולד" אוניית המעפילים האחרונה שהסיעה יהודים מיוון. על סיפונה היו 536 מעפילים. היו בה ניצולים רבים, קורבנות נסיונותיו הרפואיים של הרופא הנאצי מנגלה ושותפיו, חברי הזונדרקומנדו באושוויץ-בירקנאו, בוגרי הצבא היווני והמערכה היוונית נגד האיטלקים באלבניה, ניצולים מגיטו ורשה, ג'קו רוזן אלוף יוון באיגרוף במשקל בינוני ב-1939, ומרכז האיגרוף במחנה בונה (אושוויץ III), ואלעזר עזריה, קצין גבוה בפרטיזנים. הכנות מיוחדות נעשו כדי להסיע קבוצת אמהות עם תינוקותיהן. ד"ר עזרתי מיוון ליווה את הקבוצה יחד עם בתו. כשהגיעו למפרץ חיפה, הם נתפסו על ידי הבריטים והצטוו להיכנע.

הבריטים ניסו להתנגש באונייה באמצעות אחת מאוניותיהם, ובעזרת צינורות חזקים התיוו עליה מים. כשעלו המלחים הבריטים לסיפון התנגדו להם היהודים היוונים בבקבוקים, צינורות ואבנים. ג'קו רוזן וקבוצתו אפילו תפסו 12 מלחים בריטים כבני ערובה ושמרו עליהם ללילה. הצוות ידע שאין להם סיכוי לגבור על הבריטים. למחרת איימו הבריטים להתקיפם בגז. משנוכחו קיפי ושמואל שחיי התינוקות בסכנה, החליטו להיכנע. הנוסעים הועברו לאונייה אחרת, מגודרת בתיל, ונשלחו לקפריסין.⁹⁶ לאחר ששהו שם ארבעה חודשים, קיבלו רשות לעלות ובדצמבר 1946 הפליגו לארץ ישראל.

שנה אחר-כך סיפק גאגאניס למוסד אונייה רעועה בשם "הקדושה". האונייה טבעה בים האדריאטי לאחר שאספה נוסעים מיוגוסלביה. היא הוחלפה ב"רפיח" שהפליגה כשעל סיפונה 785 נוסעים. קרוב לאי סריני נהרסה "רפיח" בסערה. שמונה מעפילים ניספו. באמצעות רדיו אלחוטי, יצר הצוות קשר עם הארץ, ובעקבותיו פנתה ההנהלה הציונית לבריטים וביקשה עזרה. טייסים בריטים הצניחו לנוסעים אספקה. ימים אחדים אחר-כך הגיעו אוניות מלחמה בריטיות וספינה יוונית ולקחו את המעפילים לקפריסין.⁹⁷

המעפילים בקפריסין

בדרך-כלל ידעו אנשי הסוכנות שבסופו של דבר, מובטח בואם של המעפילים לארץ והם התייחסו למעפילים בקפריסין כמו לאסורים במחנה עתלית.⁹⁸ לרוב, נפסק תהליך ההעפלה בקפריסין, אך בכל זאת היתה התארגנות להבריה מהמחנות אנשי הגנה ומעפילים. יהודה דרכסלר, מפקד משלחת הפלמ"ח לקפריסין, נפגש בלרנקה עם נציג אירגון המחותרת של מפלגת השמאל היוונית באי, ה־A.K.E.L., כדי לברר דרכי פעולה משותפות במאבק של שתי התנועות נגד הבריטים. דרכסלר ביקש עזרה בתחום המודיעין, עזרה ברכישת נשק והברחת יהודים בספינות של דייגים מקומיים. הארגון הקפריסאי מצידו התעניין בהדרכה ובסיוע מקצועי בבניית מחתרת. אנשי הפלמ"ח באי לא נרתעו מלפעול בנידון; הם חפרו מנהרות וארגנו דרכי בריחה מחוץ למחנה עד הים. בשלבים שונים פעלו במקום חמש מנהרות. כשהבריטים הגדילו את מכסות העלייה המיוחדות הבריחו אנשי "שורות המגינים" יהודים מקפריסין באוניות שהגיעו להסיע את העולים לארץ ישראל. לאחר בריחת אנשים מהמחנה, דרך המנהרות, העבירו אותם נהגי מוניות יווניים לנמל פמגוסטה. ומשם, הועלו לאוניות בתעודות מזויפות כנוסעים סמויים. לאנשי בית"ר היתה שיטה ליופי מסכמים כדי שיהודים יצאו מהמחנות ויגיעו לארץ. במאי 1948, לאחר קום המדינה, אסרו הבריטים על גברים בגיל גיוס לעלות ארצה. המוסד עזר אז ל"שורות המגינים" להבריה אנשים מהאי לארץ על ידי הקצבת כספים, הקמת מערכת קשר והספקת ספינת דיג בשם "נרקיס". מלבד שליח הפלמ"ח יצחק קרלינסקי, וישעיהו ברות שליח המוסד, שריכזו את המשימה הזאת בפמגוסטה, עבדו כ־15 יוונים מקומיים בשכר ועזרו לפעולה. כמה מהם שימשו כנהגי אוטובוסים ומוניות שהסיעו את היהודים מנקודות המפגש לשישה מקומות הריכוז וחמישה מקומות יציאה חלופיים, אחרים שימשו כמודיעים, מספקי מחסה ומורי-דרך.

סיכום

העם היווני וממשלתו מילאו תפקיד חשוב ומרכזי בתולדות ההעפלה. אמנם בהתחלה היתה חשדנות בין הספנים היוונים לבין המארגנים הציונים, היוונים דרשו כסף רב והפעולות הנועזות הפחידו אותם בשל הסיכונים הכרוכים בהן. אך ליהודים לא היתה ברירה. גם הגישה אל בעלי הספינות היתה מוגבלת ולא תמיד היה ניתן לאסוף את המימון הנדרש. בעלי הספינות היווניים הסתכנו

בהחרמת הספינות על ידי הבריטים, במאסר אנשי הצוות, בהפסדים כספיים, בתאונות ובפטריות, אך למרות זאת לא נרתעו הספנים היוונים והם המשיכו לסייע. כסופו של דבר, גם אם פעלו ממניעים של בצע כסף, הם ידעו שהם מסייעים להציל יהודים מידי הנאצים ומסירותם נראתה בעליל. אנשים כמו גאגאניס, דאוואריס, ופנדליס עמדו לצד הפעילים הציונים בארגון ובהפעלת ההפלגות. אמנם היו מקרים שבהם ברחו אנשי צוות יוונים לפני סיום המשימה, אך היו יותר מקרים של יוונים שנפצעו או נהרגו בתאונות תוך כדי מאמץ להציל את הספינות או לסייע למפעילים.

הממשלה היוונית התירה למארגנים לפעול באדמת יוון ככל שיכלה. למנהיגיה לא היה קל להתנגד להוראות הבריטיות, ובשלהי שנות ה־30, גבר הפיקוח הבריטי על רצונה של ממשלת יוון לעזור בסמוי לתהליך ההעפלה. לאחר הכיבוש הגרמני, סייעו פקידי הממשלה היוונית למארגני מפעל ההעפלה. למרות הפיקוח הבריטי לא חדלו אישים בממשלה לעצום עין כלפי ההתארגנות ותנועת הספינות. העובדה שדימיטרי וולסטאריס, סייע ליהודים לקבל מסמכים וניירות בזמן השואה ולאחריה, מצביעה על תופעה רחבה יותר ואין הוא היווני היחידי שזכה לתואר "חסיד אומות העולם" מטעם יד ושם וממשלת ישראל.

לעת צרה, כשנתקעה אונייה, הגיע סיוע למקום התקלה. העם היווני הושיט סיוע רב למפעילים, במזון ובמחסה. כעם של ימאים, היה העם היווני מצויד לסייע לתנועת ההעפלה. וכך הוא עשה גם תחת הכיבוש הגרמני. ואולם, תמיכת היוונים בהעפלה היתה גם ביטוי לתמיכתם בתנועה הציונית ובהקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל מאז העשור השני של המאה הנוכחית. הכרות ממשלת יוון בזכותו של העם היהודי להקים בית לאומי בארץ ישראל כארבע חודשים לפני הצהרת בלפור, תמיכה פוליטית פומבית בציונות בשנות ה־20, ושיתוף פעולה בין כוחות ההתנגדות היוונית וממשלת יוון בגולה, לבין התנועה הציונית בזמן השואה, היו ציוני דרך בתמיכת יוון בציונות. הצבעת ממשלת יוון נגד תכנית החלוקה ב־1947 ונגד ההכרה במדינה יהודית סתרה אמנם את תמיכתה רבת השנים בציונות, אך היתה זו תוצאה של אילוצים ושיקולים אחרים, ששיקפו את דאגתה לשלום התפוצה היוונית האורתודוקסית הגדולה באלכסנדריה, מצרים, תחת שלטון ערבי.

גם הקהילות היהודיות ביוון סייעו להעפלה. ביוון לא היתה תנועת עבודה ציונית, כך של"הגנה" לא היו בעלי ברית טבעיים בקהילה היהודית שם. לעומת זאת, סייעו אנשי בית"ר ורוויזיוניסטים מקומיים ותיקים להצ"ח בארגון ההעפלה ביוון. בשנות ה־30 הגיעו רוב העולים היוונים לארץ ישראל כתיירים ונשארו בארץ. העדר סרטיפיקטים הרתיע בעיקר יהודים בפריפריה, באזורים

כמו תראקיה, תסאליה ואפירוס והם נמנעו מלעלות לארץ. למרות מספרם הגדול של עולי שלוניקי בשנות ה־30, נרצחו רוב יהודי שלוניקי במחנות ההשמדה כי לא היתה להם הודמנות להגיע לארץ ישראל ולהשתקע בה. חוץ ממעפילים מרודוס באונייה "אגיוס ניקולאיוס", לא הגיעו מעפילים מיוון בשנות ה־30. רק לאחר השואה החלו יהודי יוון לעלות לארץ משום ששוב לא ראו את עתידם ביוון. רבים מהם ברחו ממאסר בשל היותם לוחמים ב־א.ל.א.ס. והיו קורבנות של רדיפות הממשלה המלוכנית נגד קומוניסטים. בהעפלה היה משום פתרון גם ליתומים שהוריהם ניספו בשואה. מארבע האניות שיצאו מיוון ב־1945 ו־1946 רק באחרונה – ה"הנרייטה סולד" נתפסו המעפילים ונשלחו לקפריסין. ארבעה חודשים שהו המעפילים באי עד שזכו לעלות לארץ ישראל. עיכוב היה גם מנת חלקם של כל יתר המעפילים שנשלחו לקפריסין אך בסך־הכל עברה השהות הזאת בשלום והם זכו להגשים את חלומם ולהגיע לארץ ישראל.

מאז שנות ה־80, משהתרבו המחקרים והפירסומים ההיסטוריים על תולדות יהודי יוון, התברר והלך חלקה של יוון בפרשיות ההעפלה. נתגלו מקורות ארכיוניים עבריים ואנגליים רבים, ואולם עדיין לא נחשפו תעודות של גורמים ממשלתיים יווניים ושל הספנים. כשיפתחו וייחשפו הארכיונים היווניים תתעשר ללא ספק ההיסטוריוגרפיה של הקשר היווני להעפלה, ויוון תתפוס את מקומה הראוי בתולדות ההעפלה לארץ.